

О.В. Констаний,
заступник начальника
управління забезпечення
діяльності керівництва
Верховного Суду України —
начальник відділу забезпе-
чення діяльності Голови
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
доцент

Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі — Конвенція) відповідно до Закону від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (далі — Закон № 475/97-ВР) є частиною національного законодавства. У зв'язку з цим юрисдикція Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) вже понад 14 років поширюється на спори громадян України з державою.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»

S u m m a r y

The article deals with the issues of legal character of legal positions of the European Court of Human Rights and their value for the national practice of judicial enforcement, including as a source of justice of the Supreme Court of Ukraine

Європейський суд у розумінні положення ч. 4 ст. 55 Конституції України є міжнародною судовою установою, за захистом прав і свобод до якої може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту.

Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV), у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права.

У контексті положення ст. 129 Конституції про те, що судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обґрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського суду. Адже судова практика, навіть Європейського суду, не є законом в Україні — державі, в якій діє модель правової системи, що належить до романо-германської правової сім'ї (основним джерелом права є нормативно-правовий акт). У зв'язку з цим однією із причин того, що українське судочинство не може досягнути європейських стандартів, Б.М. Пошва, на наш погляд, слушно зазначає те, що ні в Законі від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) (ст. 54 «Права і обов'язки суддів»), ні в аналогічній нормі Закону від 2 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України», ні в ст. 17 Закону № 3477-IV не передбачено обов'язку судді (а не права) при

розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду (зокрема в рішеннях щодо України), як це визначено у ст. 46 Конвенції та Законі № 475/97-ВР¹. Цей недолік законодавчого регулювання засад судочинства, безумовно, слід виправити.

Практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим — джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні

З урахуванням зазначеного не дивно, що деякі представники вітчизняної юриспруденції висловлюються про те, що практика Європейського суду не є обов'язковою для національних судів. Такої думки, зокрема, дотримується Ю.Ю. Попов. Він вважає, що положення ст. 17 Закону № 3477-IV, згідно з яким суди застосовують при розгляді справ практику Європейського суду як джерело права, не створює регулювання, а тому є не нормою, а «теоретичним висновком, якому місце не у законі, а в підручнику»². Разом з тим це твердження, на нашу думку, не є достатньо вираженням з погляду наявних у сучасній юридичній науці підходів до розуміння права більшою мірою як категорії справедливості, а не формальної визначеності (закону). Це підтверджується й чинною моделлю конституційно-правового регулювання, яка виходить із ліберальної правової доктрини, визнає первісними природні права людини, а їх утвердження — основним завданням діяльності апарату державної влади (ст. 3 Основного Закону України).

Отже, практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим — джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні. Тому заслуговує на увагу позиція О.В. Колісника про те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилятися на висновки Європейського суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки

виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях³.

Аналіз тенденцій розвитку національної правової системи свідчить про поступове становлення нового виду джерел права в нашій державі — судового прецеденту. Правові позиції, сформульовані в рішеннях Європейського суду, мають таку загальнообов'язкову природу для практики вітчизняних судів загальної юрисдикції, як і висновки (рішення) Конституційного Суду України та Верховного Суду України. Так, у ст. 74 Закону від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР «Про Конституційний Суд України» передбачено, що орган конституційної юрисдикції може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта. Згідно зі ст. 69 цього Закону рішення і висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання.

Рішення Європейського суду мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні

У процесі проведення судової реформи в 2010 р. Законом № 2453-VI процесуальні кодекси було доповнено нормами про те, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права (закону), та для всіх судів України (ст. 111²⁸ Господарського процесуального кодексу України, ч. 1 ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України, ч. 1 ст. 244² Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС), ст. 400²⁵ Кримінально-процесуального кодексу України).

Отже, рішення Європейського суду мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні. Відповідна позиція була фактично закріплена в ряді постанов Пленуму Верховного

¹ Див.: Пошва Б. М. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність // Вісник Вищої ради юстиції. — 2011. — № 1. — С. 11.

² Див.: Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 11. — С. 50, 51.

³ Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 474: Правознавство. — Чернівці, 2008. — С. 46—51.

Суду України, в яких ще до прийняття Закону № 2453-VI надавалися роз'яснення законодавства судам загальної юрисдикції.

Пленум Верховного Суду України у постанові від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» зазначив, що, враховуючи положення ст. 9 Конституції та беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону № 3477-IV, суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права

Так, у п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» зазначено, що в мотивувальній частині кожного рішення у разі необхідності мають бути посилення на Конвенцію та рішення Європейського суду, які згідно із Законом № 3477-IV є джерелом права і підлягають застосуванню в такій справі.

З огляду на прецедентну практику Європейського суду Пленум Верховного Суду України у постанові від 27 лютого 2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» також зазначив, що, враховуючи положення ст. 9 Конституції та беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону № 3477-IV, суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерело права.

Формою реалізації Верховним Судом України у своїй діяльності судової практики Європейського суду є її безпосереднє застосування під час вирішення адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних справ

Наголосив на необхідності застосування під час судочинства, зокрема в адміністративних справах, не лише Конвенції, а й практики Європейського суду і законодавець, приймаючи в 2005 р. КАС.

Так, у частинах 1 і 2 ст. 8 цього Кодексу визначено, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду.

Акцент законодавця на важливості застосування при здійсненні правосуддя в адміністративних справах практики Європейського

суду цілком слушний і виважений, оскільки адміністративні суди в Україні були створені для захисту прав і свобод людини й громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб у стосунках з органами влади. Саме в публічно-владній сфері вони переважно й нехтуються, порушуються.

Формою реалізації Верховним Судом України у своїй діяльності судової практики Європейського суду є її безпосереднє застосування під час вирішення адміністративних, господарських, цивільних і кримінальних справ. На сьогодні така практика набула значного поширення, наприклад у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, із податкових і приватизаційних правовідносин; у спорах, пов'язаних із наглядом прокуратури за виконавчим провадженням тощо.

Так, колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України рішенням від 17 червня 2009 р. у справі № 6-25619св08 задовольнила касаційну скаргу ТОВ «Перехід Віменс Паблішингс» (раніше — ТОВ «Видавничий дім «Світ») у справі за позовом Особи 1 та Особи 2 до цього товариства про захист гідності, честі й ділової репутації та відшкодування моральної шкоди, скасувала рішення Печерського районного суду м. Києва від 26 червня 2008 р. й ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 25 вересня 2008 р. у цій справі та ухвалила нове рішення.

При прийнятті цього рішення колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України виходила з того, що відповідно до ст. 277 Цивільного кодексу України не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки та поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати. У рішенні також зазначено, що така позиція відповідає прецедентній практиці Європейського суду при тлумаченні положень ст. 10 Конвенції, зокрема у його рішеннях від 8 липня 1986 р. у справі «Особа 9 проти Австрії» та від 29 березня 2005 р. — у справі «Українська прес-група» проти України.

У цьому рішенні Верховного Суду України записано, що згідно зі ст. 17 Закону № 3477-IV суди

повинні застосовувати Конвенцію та рішення Європейського суду як джерело права ⁴.

Також ж правової позиції Верховний Суд України дотримався при вирішенні 4 листопада 2009 р. цивільної справи № 6-15491св09 за позовом Особи 1 до ЗАТ «Юридична практика», редакції газети «Юридична практика», автора статті Особи 3 про спростування недостовірної інформації ⁵.

Застосування практики Європейського суду сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює довіру громадян до судів

31 січня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження адміністративну справу за позовом ЗАТ «Мукачівський лісокомбінат» до Мукачівської об'єднаної державної податкової інспекції в Закарпатській області (далі — ОДПІ) про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення, відмовив у задоволенні касаційної скарги ОДПІ на рішення Вищого адміністративного суду України у цій справі. Ця постанова Верховного Суду України, крім посилань на відповідні норми законодавства України, обґрунтована тим, що оскаржена ухвала суду касаційної інстанції узгоджується з практикою Європейського суду. У ній зазначено, що в рішенні від 22 січня 2009 р. у справі «Булвес» АД проти Болгарії» (заява № 3991/03) Європейський суд визначив, що платник податку не повинен нести наслідків невиконання постачальником його зобов'язання зі сплати податку і в результаті сплачувати ПДВ другий раз, а також сплачувати пеню. На думку Європейського суду, такі вимоги стали надмірним тягарем для платника податку, що порушило справедливий баланс, який повинен підтримуватися між вимогами суспільного інтересу та вимогами захисту права власності ⁶.

21 лютого 2011 р. Верховний Суд України відмовив у задоволенні заяви Генеральної прокуратури України про скасування постанови Вищого адміністративного суду України у справі за позовом прокурора м. Коростеня Житомирської області до відділу державної виконавчої служби

Коростенського міськрайонного управління юстиції (далі — ВДВС), в якому порушувалося питання про зобов'язання начальника ВДВС надати прокурору для ознайомлення виконавчі провадження, відкриті відповідачем за виконавчими листами у кримінальних справах про стягнення штрафів, конфіскацію майна як видів кримінального покарання та судових витрат

на користь держави. Постанова Верховного Суду України у цій справі (№ 21-10а11) мотивована тим, що виконавче провадження в Законі від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» — завершальна стадія судового провадження (ст. 1). А це узгоджується з практикою Європейського суду щодо застосування ст. 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд. Так, у рішенні від 19 березня 1997 р. у справі «Горнсбі проти Греції» (Case of Hornsby v. Greece) Європейський суд зазначив, що для цілей ст. 6 Конвенції виконання рішення, ухваленого судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду». Разом із цим національне законодавство України не наділяє прокуратуру повноваженнями щодо нагляду за додержанням і застосуванням законів у ході судового провадження ⁷.

Таким чином, застосування практики Європейського суду сприяє утвердженню національного судочинства як такої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам щодо захисту прав і свобод людини, зміцнює довіру громадян до судів. У зв'язку з цим не можна не зазначити про особливу нагальність забезпечення вітчизняних суддів систематизованими збірниками офіційно перекладених рішень Європейського суду (у справах як проти України, так і проти інших держав-учасниць Конвенції). Тільки забезпечивши якісне правозастосування на національному рівні, можна скоротити велику кількість заяв, що надходять до Страсбурга від громадян України, підняти на міжнародній арені імідж України як правової держави. Також важливо, щоб рівень професіоналізму і неупередженості правосуддя в нашій державі задовольняв потреби громадянського суспільства.

⁴ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4050628>

⁵ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6931506>

⁶ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14222198>

⁷ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14565430>